

De spontaneïteit voorbij het klassieke marxisme: Rosa Luxemburg met de hulp van Benjamin, Gramsci en Thompson opnieuw bekeken

Alex Levant

Het probleem van de spontaneïteit

Het concept van de spontaneïteit heeft in het vraagstuk van de politieke organisatie vanaf het begin van de internationale arbeidersbeweging centraal gestaan. En dat is nog altijd het geval in de hedendaagse debatten over strategie en tactiek.¹ Deze discussies zijn een verre echo van het debat tussen Lenin, die de grenzen van het spontane verzet benadrukte en die pleitte voor de noodzaak van een voorhoedepartij, en Rosa Luxemburg, die bezorgd was dat een dergelijke partij het arbeidersinitiatief zou verstikken. Daarom legde ze sterk de nadruk op het spontane initiatief.² De algemene mening onder marxistische theoretici is dat Luxemburg de rol van de spontaneïteit had overschat en de rol van de partij wegens een economisch-deterministische visie op de geschiedenis had onderschat. Lenins partijopvatting werd daarentegen geprezen als een organisatorische methode om het *economisme*³ dat de Tweede Internationale⁴ had gekweld, te overwinnen.

Dit artikel bekijkt deze visie opnieuw door het herlezen van Luxemburgs concept van de spontaneïteit via het werk van Walter Benjamin, Antonio Gramsci en E. P. Thompson. Hier wordt gesteld dat het waargenomen economisme van Luxemburg het gevolg is van de economische lezing van de spontaneïteit door haar critici. Haar beschrijving van de spontane activiteiten houdt echter verband met de historische processen die uit opvattingen over subjectiviteit worden verklaard en die zich na haar dood door moord voorbij de grenzen van het klassieke marxisme ontwikkelden.

.....
*Het bewustzijn is geen product
van ideeën alleen, maar ook van
activiteiten.*
.....

Het fatalisme van Luxemburg en haar "fouten"

Elk onderzoek naar Luxemburg, het doet er niet toe hoe lovenswaardig ook, bevat een sectie over haar "fouten". Deze "fouten" zouden uit een fatalistische geschiedenisopvatting voortvloeien. Typisch genoeg wordt ze gekritiseerd wegens het onderschatten van de rol van de partij en het overschatten van de spontane activiteit van de arbeiders in de strijd voor het socialisme. Lukács stelt het bijvoorbeeld voor: "deze foute inschatting van de ware drijvende krachten leidt tot het beslissende punt in haar foute interpretatie: de onderschatting van de rol van de partij in

de revolutie en van de bewuste politieke actie in tegenstelling tot de noodzaak om door de elementaire krachten van de economische ontwikkeling te worden voortgedreven".⁵ Dat fatalisme heeft te maken met de notie dat de spontaneïteit van de arbeiders het antwoord vormt op deze "elementaire krachten van de economische ontwikkeling". Daarom werd ze vaak van economisme beschuldigd.

Zo dacht Lukács dat Lenins concept van de voorhoedepartij een vooruitgang betekende ten aanzien van wat hij als het fatalisme van Luxemburg beschouwde. Hij dacht dat het kapitalisme zichzelf demystificeerde en vanzelf de vorming van het klassenbewustzijn van de arbeiders zou bevorderen. Hij begreep nochtans dat de bourgeoisie maatschappij nieuwe vormen van mystificatie voortbracht die hij door het concept van reïficatie trachtte te begrijpen. De rol van Lenins partij, dacht hij, moest deze barrières helpen overwinnen en de vorming van het klassenbewustzijn bevorderen.⁶ Het bewustzijn is geen product van ideeën alleen, maar ook van activiteiten. Hij zag Lenins benaderingswijze van een activistische partij die aan de activiteit van zijn leden eisen stelt, als een vooruitgang ten aanzien van de partijen van de Tweede Internationale en Luxemburg.⁷ Volgens Lukács was Lenins partij een middel om in de geschiedenis in te grijpen, om geschiedenis te maken, terwijl Luxemburgs geloof in de spontane arbeidersactiviteit haar had verleid tot een fatalistische anticipatie op de eigen zelfontwikkeling.

Het is nochtans mogelijk om Luxemburg een meer genereuze lezing te gunnen. Maar alvorens naar haar concept van spontaneïteit terug te keren, is het de moeite waard om even te reflecteren waarom ze op een

dergelijke neerbuigende minachting werd ontvangen. Als een nog niet volwassen geworden zusje werd ze meer geloofd voor haar onbaatzuchtige betrokkenheid bij de strijd, dan voor haar briljante waarnemingen en beschouwingen over het probleem van de subjectiviteit en organisatie. Nagenoeg een eeuw nadat Clara Zetkin en Rosa Luxemburg hadden verklaard dat zij in de SPD de enige mannen waren, is onze interpretatie van Luxemburg niet fundamenteel veranderd.

Het principe van zelfemancipatie

Het opnieuw lezen van Luxemburg vereist zowel het begrijpen waarom zij een zo groot belang hechtte aan de arbeidersspontaneïteit als een verdere reflectie over de aard van de spontaneïteit. Ze begreep de spontaneïteit als het initiatief van de arbeiders in antwoord op hun objectieve voorwaarden.⁸ De reden waarom ze de spontaneïteit zo belangrijk vindt, is omdat ze in het eigen initiatief van de arbeiders het enige middel voor een fundamentele sociale transformatie zag.

Haar focussen op de werkers zelf in tegenstelling tot hun vertegenwoordigers, pleitbezorgers en leiders als de noodzakelijke agenten voor een fundamentele omvorming van de burgermaatschappij doet denken aan Marx' eigen benaderingswijze. De door Marx in 1864 geschreven *Provisional Rules* van de Eerste Internationale stellen eveneens dat "de emancipatie van de arbeidersklasse door de arbeiders zelf moet worden veroverd".⁹ Volgens de huidige marxistische denkers onderscheidt het principe van de zelfemancipatie zich van dat van de *utopische* socialistische en andere radicalen die verschillende blauwdrukken voor een postkapitalistische samenleving bedachten en het transformatieproces essentieel als een topdown-model beschouwden. In zijn pamflet *Socialism from Below* schreef de Canadese politieke theoreticus David McNally bijvoorbeeld: "Marx was de eerste grote socialistische denker die van het principe van de zelfemancipatie – het principe dat het socialisme alleen maar kan worden gerealiseerd door de zelfmobilisatie en de zelforganisatie van de arbeidersklasse – een fundamenteel aspect van het socialistisch project heeft gemaakt".¹⁰ Deze visie werd ook door Engels gedeeld. Hij schreef in zijn voorwoord tot de *Klassenstrijd in Frankrijk*:

"De tijd van overrompelingen, van door kleine minderheden aan het hoofd van onbewuste massa's gemaakte revoluties is voorbij. Waar het gaat om de volledige omvorming van de maatschappelijke organisatie, moeten de massa's er zelf bij zijn, zelf reeds begrepen hebben waarom het gaat, waarvoor ze hun leven inzetten."¹¹

Het principe van de zelfemancipatie werd door Marx en Engels begrepen als de enige *realistische* weg naar een socialistische maatschappij. In plaats van uit een blauwdruk afkomstig van een socialistische helderziende, moest de specifieke vorm van een socialistische samenleving uit een langdurige strijd van de onderdrukten voortkomen. Ze meenden dat door deze strijd niet alleen de samenleving, maar ook de onderdrukten op een fundamentele wijze zouden veranderen. De strijd voor een klassenloze maatschappij moest de arbeiders aanzetten, ook al hadden ze zich nochtans aan hun eigen ervaringen moeten conformeren, om hun lot in eigen handen te nemen. Daardoor kon de droom van het socialisme nooit door utopische helderzienden of goedwillende meesters worden gerealiseerd, maar alleen door het erbij betrekken van de breedst mogelijke lagen van de werkende bevolking. Zelfemancipatie stond voor Marx en Engels absoluut centraal in hun beider visie op het socialisme.¹²

Lenin, Luxemburg en de Tweede Internationale: spontaneïteit en organisatie

Gezien in het licht van het principe van de zelfemancipatie wordt het duidelijk waarom Luxemburg zo veel waarde aan het "spontane" initiatief van de arbeiders hechtte. Als iemand gelooft dat de arbeidersklasse zelf moet emanciperen en dat de organisatie dat niet in haar naam kan doen, dan moet men wel waarde hechten aan de zelfactiviteit van de arbeiders. Maar wat zou dan de rol van de socialistische organisatie moeten zijn? En hoe moet die organisatie er dan uitzien? Deze vragen staan centraal in het debat tussen Luxemburg en Lenin.

Lenin deelde Luxemburgs bezorgdheid over de arbeidersklasse die zichzelf moest bevrijden. Hij hechtte een groot belang aan de zelforganisatie van de arbeiders en hij was één van de eerste socialistische betekenissen van de arbeidersraden (of sovjets) te begrijpen toen die in 1905 voor

het eerst in Sint-Petersburg opdoken.¹³ Zijn ideeën veranderden in de loop der jaren aanzienlijk en op een gegeven moment kwamen ze in de buurt van die van Luxemburg. Beiden verschilden echter van mening ten aanzien van de relatie tussen spontaneïteit en organisatie.¹⁴

Volgens Kautsky begreep Lenin onder spontaneïteit het instinctieve, onbewuste antwoord van de arbeiders op hun uitbuiting. In *Wat te doen?* (1902) schreef Lenin: "het instinctieve is het onbewuste (het spontane) dat de socialisten te hulp moet snellen."¹⁵ Deze spontaneïteit kon voor Lenin nooit verder gaan dan de vorming van een vakbondsbewustzijn (hoewel hij dit standpunt in het licht van de massastakingen van 1905 zou herzien).¹⁶ Het bewustzijn was de sociaaldemocratie. Of zoals Molyneux schrijft: "Voor Lenin is de ontwikkeling van de klassenstrijd zelf, ook in een economische vorm, een proces van overschakelen van 'spontaneïteit' naar 'bewustzijn'".¹⁷ Hier zien we een van Kautsky geërfde identificatie van bewustzijn met de sociaaldemocratie en van spontaneïteit met het onderbewustzijn.

Lenin pleitte er voor om de meest klassenbewuste laag van de arbeidersklasse te organiseren ten einde zo het proces van de zelfemancipatie van de arbeiders te bevorderen.¹⁸ De oorspronkelijkheid van deze organisatorische benaderingswijze werd vaak aan Lenin toegeschreven. Echter, zoals Lars Lih het in zijn recentelijk hervertaalde en door hem van substantiele commentaren voorzien *Wat te doen?* stelt, was de notie van "een partij van een nieuw type" reeds in Kautsky's *Erfurter Programm* (1892) aanwezig.

Er is veel geschreven over de nieuwigheid van Lenins "voorhoedepartij". Hoewel Lenin niet bewust met de Tweede Internationale van vóór 1914 brak, toch prevaleerde de visie dat de leninistische partij, die aanvankelijk slechts een aanpassing van het *Erfurter Programm* aan de Russische context voorstelde, in de kiem, en dat was iets dat Lenin zelf was ontgaan, al een partij van een nieuw type was.¹⁹ Uit Lihs werk blijkt dat de nieuwigheid van Lenins benaderingswijze werd overdreven en dat de bijdrage van Kautsky werd onderschat. Daarom verdient de continuïteit in het denken van Lenin en het marxisme van de Tweede Internationale over de relatie

tussen spontaneïteit en organisatie onze aandacht.

Luxemburg kritiseerde beiden, ook al gebeurde dat op verschillende wijzen, maar tenslotte wél omwille van gelijkaardige redenen. In de *Massastaking* spotte ze met de mechanistische visie op de mobilisatie die toen in de Duitse sociaaldemocratie prevaleerde.

"In de vorm waarin men de massastaking in de huidige discussie in Duitsland veelal voor de geest heeft, is zij een scherp omlijnd, geïsoleerd verschijnsel waarover men zich een uiterst heldere en simpele voorstelling maakt. Er is uitsluitend sprake van de politieke massastaking. Daarbij wordt gedacht aan een eenmalige grandioze werkstaking van het industrieproletariaat, die een politieke gebeurtenis van het hoogste belang tot aanleiding heeft en waartoe dan op grond van een op het juiste moment gesloten wederzijdse overeenkomst tussen partij- en vakbondsinstansies wordt besloten, en die vervolgens gedisciplineerd en in de grootst mogelijke orde doorgevoerd en in een nog grotere orde op een op het juiste moment gegeven parool van de leidende instanties weer wordt afgebroken, waarbij de organisatie van de ondersteuning, de kosten en de offers, kortom de hele materiële balans van de massastaking vooraf nauwkeurig bepaald is."²⁰

Het eigen initiatief van de werkende massa of de spontaneïteit speelt nauwelijks een rol in deze benaderingswijze.

Insgelijks kritiseerde ze Lenins "ultracentralistische" aanpassing van de sociaaldemocratische organisatieprincipes aan de Russische context, omdat ze dacht dat die de spontaneïteit verstikten.²¹

"Het hier voorliggende boek [*Eén stap voorwaarts, twee stappen achterwaarts*] van kameraad Lenin, die één van de vooraanstaande leiders en voorvechters van "Iskra" is in hun voorbereidende campagne voor het Russische partijcongres, bevat de systematische uitwerking van de visie van de ultracentralistische richting van de Russische partij. [...] het genadeloze centralisme, waarvan het basisprincipe is [...] de scherpe afscheiding en afzondering der georganiseerde troepen tussen de actieve

revolutionairen en hun ongeorganiseerde, maar nochtans wel actieve revolutionaire massa die deze elite omringt [...]"²²

Zij herinnert Lenin verder aan de unieke aard van de socialistische revolutie en wat dat voor het organisatievraagstuk betekent.

"De sociaaldemocratische beweging was de eerste in de geschiedenis van de klassenmaatschappijen die op alle momenten tijdens het hele verloop op de organisatie en op de zelfstandige directe actie van de massa rekende. [...] Daarom schiep de sociaal-democratie een organisatietype dat totaal verschillend is van dat van vroegere revolutionaire bewegingen [...] voor Lenin is het verschil tussen sociaaldemocratie en blanquisme herleid tot de opmerking dat in plaats van een handvol samenzweerders we een klassenbewust proletariaat hebben. Hij vergeet dat met een volledige herwaardering van het organisatiebeginsel ook een geheel nieuwe inhoud van het begrip centralisme, een geheel nieuwe opvatting van de wederzijdse verhouding van de organisatie en de strijd wordt gegeven."²³

Vanuit Luxemburgs perspectief gezien was Lenins nieuw partijtype niet zo nieuw, maar geleet ze in feite op de organisatorische methodes van de bourgeoisrevoluties. Het gevaar van deze organisatorische werkwijze was het verstikken van de spontaneïteit, in plaats van deze laatste te koesteren, te cultiveren en te ontwikkelen.

Eerder dan het versnellen van de ontwikkeling van het klassenbewustzijn dreigde dit "ultracentralisme" een gelijkaardig type van onderwerping te reproduceren als wat de arbeiders in de bourgeoisamenleving meemaken. Lenin verheerlijkte in feite de "discipline" waar de arbeiders onder de vervreemdende voorwaarden van de fabrieksmatige productie aan gewend waren geraakt. Hij stelde dat een dergelijke discipline aantoonde dat de arbeiders klassenbewuster waren dan de intellectuelen die tegen het ultracentralisme rebelleerden. Bij wijze van antwoord spotte Luxemburg met deze opvatting van discipline.

"Het is echter niets anders dan misbruik maken van de slogan als men onder "discipline" twee tegengestelde begrippen verstaat, zoals enerzijds het ontbreken van

een wil en een gedachte in het veelbenig en veelarmig mensenlijf dat op de maat van de dirigerestok mechanische bewegingen uitvoert, en anderzijds de vrijwillige coördinatie door het bewuste politieke optreden van een maatschappelijke groep. [...] Niet door aan te knopen met de door de kapitalistische staat opgelegde discipline [...], maar door het met wortel en tak uitroeien van deze slavenmentaliteit kan de proleet in de nieuwe discipline – de vrijwillige zelfdiscipline van de sociaaldemocratie – worden opgevoed."²⁴

Luxemburg waarschuwde dat deze ultracentralistische benaderingswijze er niet zou in slagen om de zelfemancipatie van de arbeiders te bevorderen en dat ze in de arbeidersbeweging zelfs dezelfde vervreemdingsprocessen dreigde te reproduceren.

De meeste commentatoren identificeerden Luxemburg echter met het fatalisme van de Tweede Internationale en Lenin met een nieuwe organisatie methode.²⁵ Maar is dat werkelijk zo? Hoe kunnen we dit ogenschijnlijk fatalisme met haar activiteiten in de SPD en de KPD verzoenen?²⁶ Zoals ik al stelde, kan het ook zó zijn dat de door Lukács gegeven interpretatie van Luxemburg als economistisch, door zijn eigen economistische visie op de spontaneïteit wordt bepaald, zoals hij die van Lenin, en via Lenin van Kautsky, had geërfd.

Laten we nu onze blik richten op E. Thompson, Antonio Gramsci en Walter Benjamin in onze poging om het concept van de spontaneïteit voorbij het economisme te tillen.

De spontaneïteit opnieuw bekeken (a): E. P. Thompson en de morele economie

Het werk van de Engelse historicus E. P. Thompson is nuttig om de economistische opvatting van de spontaneïteit te demystificeren. In zijn *Customs in Common* (1991) zoekt Thompson de motivaties achter de ogenschijnlijk spontane opstanden te begrijpen. Hij heeft nagedacht na over hoe de historici bij het bestuderen van voedselrellen in het 18de-eeuwse Engeland het verschijnsel van de "rel" hebben begrepen.

Hij stelt dat de historici de voedselrellen typisch door een "spasmodische visie op de volksgeschiedenis" begrijpen.

“Volgens deze visie op het gewone volk kan dat gewone volk vóór de Franse Revolutie nauwelijks als een historische kracht worden beschouwd. Vóór deze periode drongen ze zich bij tijd en wijle tijdens een plotselinge sociale verwarring spasmodisch naar de historische voorgrond. Deze intrusies zijn eerder compulsief dan zelfbewust of zelfactiverend: ze vormen een eenvoudig antwoord op economische stimuli.”²⁷

Dit is nu precies de visie van een geschiedschrijving die stelt dat spontaneïteit een onnadenkende reactie op objectieve voorwaarden is.

Thompson daarentegen stelt dat rellen complexer zijn dan spontane reacties op economische voorwaarden. Zijn studie van de voedselrellen in het 18de-eeuwse Engeland suggereert dat de armen niet enkel op hun verslechterende economische voorwaarden reageerden, maar ook dat zij dit als een inbreuk op hun gewoonterecht ervoeren.

“Ten aanzien van het spasmodische wil ik mijn eigen visie stellen. Het is mogelijk om bijna bij elke actie van een 18de-eeuwse menigte een zekere legitimerende notie op te sporen. Met de notie van legitimiteit bedoel ik dat de mannen en vrouwen in de menigte door het geloof werden geïnformeerd dat zij hun traditionele rechten of gebruiken aan het verdedigen waren, en, in het algemeen, dat zij in de samenleving op een bredere overeenstemming konden rekenen.”²⁸

Zo blijkt dat de rellen niet alleen een reactie waren op hun levensvoorwaarden, maar ook op de nieuwe wetten en praktijken in de *morele economie*. Thompson vervolgt:

“Het is natuurlijk waar dat de rellen door stijgende prijzen, door oneerlijke praktijken van handelaren of door de honger werden uitgelokt. Maar deze grieven passen binnen de volkse consensus over wat legitieme en illegitieme praktijken zijn [...] Schendingen van deze morele aannames waren, evenals huidige ontberingen, de gebruikelijke aanleiding voor directe actie.”²⁹

Hetgeen als een onbehouden reactie op economische tegenspoed vanuit een spasmodische visie op de geschiedenis op-

duikt, verschijnt vanuit het perspectief van de relschoppers als een morele belediging als antwoord op de illegitieme erosie van hun gewoonterecht.

Thompsons benaderingswijze helpt ons bij het demystificeren van een belangrijk aspect van de spontaneïteit. De spontane collectieve actie, die vaak als een automatisch antwoord op de economische voorwaarden opduikt, wordt door de morele

Antonio Gramsci

economie doordrongen. Deze volkse consensus is de sleutel voor het begrijpen van sommige motivaties achter de spontane activiteit.

De spontaneïteit opnieuw bekeken (b): Gramsci en de ondergeschikten

Antonio Gramsci, die tussen 1924 en 1926 de PCI leidde, argumenteerde eveneens dat de spontaneïteit door een traditionele wereldvisie werd geleid. Hoewel hij bepaalde bewuste motivaties achter ogenschijnlijk onbewuste opstanden noteerde, zag hij ook dat de spontaneïteit meer is dan ze op het eerste gezicht lijkt.

In zijn *Quaderni del carcere* (Gevangenis-schriften) schreef hij dat “zuivere” spontaneïteit in de geschiedenis niet bestaat: dat zou dan overeenkomen met het “zuiver” mechanische. In de “spontaanste” beweging is het een normale zaak dat de elementen van een “bewust leiderschap” niet kunnen worden opgespoord omdat er geen betrouwbare documenten over bewaard zijn gebleven. Men mag er ook aan toevoegen dat de spontaneïteit daarom voor de “geschiedenis van de ondergeschikte klassen”³⁰ karakteristiek is. Herinneren we er aan dat Gramsci met de “ondergeschikte” klassen die klassen bedoelde die op grond

van hun gemarginaliseerde positie weinig sporen van bewuste activiteit hebben nagelaten. Vanuit dat perspectief gezien blijken gebeurtenissen die spontaan zouden zijn gebeurd, eerder door ondergeschikte sociale groepen dan door de officiële oppositie te zijn georganiseerd, waardoor ze de indruk verwekken dat een bewuste planning ontbreekt.

Deze visie werd meerdere decennia later door een andere Italiaanse marxist, Romano Alquati, herhaald. Hij wilde een gelijkaardige propositie in Lenins *Wat te doen?* ontdekken. Daarmee bedoelde hij dat “niet als een afwijzing van spontane acties, maar als een erkenning dat de laatste reeds een aangeboren politieke betekenis hebben. Op die manier gebezigd trekt de spontaneïteit de aandacht van reeds bestaande vormen van “onzichtbare” organisatie die de arbeiders opzetten bij afwezigheid van formele en onder hun controle staande klassenorganisaties.”³¹

Kijk bijvoorbeeld maar eens naar het fameuze protest in Seattle tijdens de WTO in 1999. Wie de gebeurtenissen alleen maar door de lens van de gewone media heeft gevolgd, die zou de indruk hebben opgedaan dat het protest spontaan was losgebarsten, dat de betogers er eenvoudigweg genoeg van hadden of dat de frustraties het kookpunt hadden bereikt. De officiële oppositie meende dat de gebeurtenissen een spontaan samenspannen waren van “voerlieden en schildpadden” – de vakbonden en de milieuactivisten. De organisatie, die al maanden voordien bezig was geweest met het voorbereiden en het organiseren van de protesten, namelijk het *Direct Action Network*, was echter van de officiële plechtigheden uitgesloten, wat aan die protesten de schijn van spontaneïteit zou bezorgen. De traditionele opvatting van spontaneïteit is dus veelal op een elitair begrip van de geschiedenis gebaseerd, waarbij belangrijke gebeurtenissen door erkende groepen worden georganiseerd, terwijl men het voetvolk van de beweging onbekwaam acht om tot bewuste zelfactiverendheid over te gaan.

Hoewel Gramsci het concept van spontaneïteit heeft gedemystificeerd, liet hij de term toch niet helemaal vallen. Hij zag spontaneïteit als een activiteit die “niet het resultaat van enige systematische opvoedende activiteit van de zijde van een reeds bewust leidende groep is, maar die

wel door de dagelijkse ervaring met behulp van het 'gezond verstand' wordt doorgegeven; dit is dan de traditionele volkse visie op de wereld".³² Evenals Thompson vatte hij de ondergeschikte activiteit niet op als een automatische reflex op de objectieve voorwaarden, maar wel als een activiteit die door de wereldbeschouwing van de ondergeschikte klassen wordt geleid.

Gramsci's demystificatie van de spontaneïteit heeft voor het project van zelfman-

.....
Hoewel hij erkende dat de ondergeschikte klassen tot zelfactiviteiten in staat zijn, gaf hij ook toe dat deze activiteiten niet automatisch revolutionair of zelfs maar noodzakelijk progressief zijn.

cipatie enorme gevolgen gehad. Het bevrijdt onze kennis van de spontaneïteit van mystieke en economisch-reductionistische opvattingen en helpt ons om haar als een bezonnen, bewuste en altijd aanwezige zelfactiviteit van de ondergeschikte klassen te begrijpen. Gramsci romantiseerde nochtans deze activiteit niet, omdat ze uit de ondergeschikte klassen zouden voortspuiten.³³ Hoewel hij erkende dat de ondergeschikte klassen tot zelfactiviteiten in staat zijn, gaf hij ook toe dat deze activiteiten niet automatisch revolutionair of zelfs maar noodzakelijk progressief zijn.

Deze kennis voert ons terug naar het vraagstuk van de relatie tussen spontaneïteit en organisatie, ook al werd het geherformuleerd als een bewuste ondergeschikte zelfactiviteit én als een bewuste activiteit van een leidende groep die bij het bevorderen van de algemene strijd is betrokken. Gramsci pleitte voor een bezonnen engagement met spontane bewegingen om ze "op te voeden", "te leiden" en hen een "bewust leiderschap te geven".³⁴

Maar het probleem is complexer dan een ideeënstrijd alleen. Zoals McNally schrijft, bestaat "het politieke probleem er niet alleen in om de hegemonie van de ideeën van de heersende klassen te onttronen, maar ook om de onbewuste identificaties met de ware vorm zelf te destabiliseren".³⁵ Terwijl de analyses van Thompson en Gramsci erg

solide zijn als het erop aankomt om de bewuste processen te onthullen die zich achter de ogenschijnlijk automatische reacties tegen de economische voorwaarden verbergen, dan verschaffen ze ons voor de spontaneïteit slechts een gedeeltelijke verklaring. Gramsci stelt overtuigend vast dat de spontane activiteit vaak onbewust verschijnt wegens de onderworpen positie

Walter Benjamin

van de door haar georganiseerde groepen. Hij ontwijkt echter de onbewuste kant van de spontaneïteit waardoor deze weer gemystificeerd blijft.

De spontaneïteit opnieuw bekeken (c) : Benjamin en het collectieve onbewuste

Het werk van Walter Benjamin helpt ons bij het demystificeren van de onbewuste zijde van de spontaneïteit. Met behulp van Thompsons en Gramsci's werk kunnen we spontaneïteit opvatten als het initiatief – niet economistisch, maar wel als een bewuste zelfactiviteit – van de werkende mensen in antwoord op hun *sociale* voorwaarden. Daar spontaneïteit voor Luxemburg echter zelfactiviteit betekent, is er geen sprake van bewuste planning. Ze erkent de bewuste ingreep bij ogenschijnlijk spontane opstanden, maar toch geeft haar beschrijving van dergelijke gebeurtenissen aan dat er nog andere factoren meespelen.

Lees bijvoorbeeld haar verslag over de golf van algemene stakingen die in 1905 over Rusland trok:

"De plotselinge algemene opstand van het proletariaat in januari [1905] door de machtige druk van de gebeurtenissen in Petersburg was naar buiten een politieke daad van revolutionaire oorlogsverklaring aan het absolutisme. Maar deze eerste directe klassenactie werkte des te sterker naar binnen, omdat ze voor het eerst het

.....
Gramsci stelt overtuigend vast dat de spontane activiteit vaak onbewust verschijnt wegens de onderworpen positie van de door haar georganiseerde groepen.

klassengevoel en het klassenbewustzijn in de miljoenen en nog eens miljoenen bij wijze van elektrische schok wakker maakte. En dit ontwaken van het klassengevoel uitte zich onmiddellijk in het feit dat de miljoenen talrijke proletarische massa heel plotseling scherp en uitgesproken tegen de onverdraaglijkheid van haar sociaal en economisch bestaan reageerde, dat zij nochtans tientallen jaren door het kapitalisme geketend geduldig had ondergaan. Vandaar een spontaan en algemeen rukken aan die ketens. Al dat duizendvoudige lijden van het moderne proletariaat herinnert ons aan oude bloedende wonden. Hier wordt voor de 8-urendag gestreden, daar tegen het stukwerk, hier worden brutale meesters op een handkar 'naar buiten gereden', ergens anders ageert men tegen schandelijke strafsysteem, overal voor betere lonen, hier en daar voor de afschaffing van huisarbeid. Verouderde, gedegradeerde beroepen in grote steden, in de kleine provinciesteden, die tot dan toe in een idyllische slaap waren verzonken, het dorp met zijn overblijfselen uit de tijd van de lijfeigenschap – dit alles bezint zich ineens, als door de januari-riksem opgeschrikt, over zijn rechten en zoekt nu koortsachtig om het verzuimde in te halen."³⁶

Deze ongehoord rijke beschrijving van de algemene stakingen van 1905 toont aan hoe spontaneïteit tijdens deze gebeurtenissen niet *enkel* door bewuste planning werd op-

gewekt en geleid. Haar beeldspraak over het ontwaken van het klassenbewustzijn – alsof dit via een elektrische schok en via de bliksemschicht van de algemene stakingen gebeurde, herinnert aan oude bloedende wonden – verwijst naar andere processen.

De centrale rol die ze aan het “plotselinge ontwaken” toekende, leverde haar heel wat kritiek op. Zoals we eerder zagen, werden haar ideeën over de spontaneïteit grotendeels als fatalistisch afgedaan. Hoewel Luxemburg zelf heel wat opmerkingen maakte die een dergelijke kritiek recht-

.....

In plaats van de spontaneïteit als een automatische reactie op economische stimuli te zien, kan men deze beter begrijpen als de zelforganisatie van ondergeschikte groepen bij het vinden van een antwoord op praktijken die naar de maatstaf van de populaire consensus worden beoordeeld. Dat vereist bewuste planning, nadenken, beoordeling met vaak een radicaliserend effect tot gevolg.

.....

vaardigen, moeten haar observaties van een plotseling ontwaken niet noodzakelijk als fatalistisch worden opgevat. In feite verwijst de kritiek op haar benaderingswijze zelf naar een mechanische opvatting van de aard van het onbewuste. Er zijn, met andere woorden, verschillende wegen om de onbewuste zijde van de spontaneïteit te begrijpen zonder in fatalisme te vervallen.

Jaren later na de moord op Luxemburg ontwikkelde Walter Benjamin het concept van het onbewuste dat voor een nieuwe lezing van Luxemburgs opvattingen over spontaneïteit nuttig is. Voortbouwend op Freuds concept van het bewuste en het onbewuste en op Prousts ideeën over het geheugen, ontwikkelde Benjamin zijn concept van het collectieve onbewuste.

Benjamin volgde Freud kritisch door te stellen dat het bewuste niet alleen stimuli ontvangt, maar ook beschermt tegen potentieel schokkende stimuli door ze in verhalen onder te brengen die de herinnering aan die schokken onderdrukken. McNally stelt het als volgt: “Het bewustzijn spint met andere woorden een veiligheids- en

stabiliteitsverhaal in een gevaarlijke en beangstigende wereld.”³⁷ De verhalen waarmee het bewustzijn de wereld begrijpt, organiseert die op een dusdanige manier om ons voor traumatische schokken te beschermen. Naarmate deze schokken des te succesvoller door deze verhalen worden gepareerd, zullen ze des te minder als bewust worden ervaren en laten ze in plaats daarvan in het onbewuste hun geheugensporen na.

Benjamin kwam op de idee van deze geheugensporen door voort te bouwen op Prousts concept van een *onvrijwillig geheugen* (mémoire involontaire). “Op een namiddag voerde een gebakje *madeleine* geheten hem terug naar het verleden.”³⁸ Benjamin zag in deze ervaring van een plotse herinnering een onbewust geheugenspoor dat door iets uit het heden wordt opgeroepen. Hoewel Luxemburg over de hier genoemde spontaneïteit niet dezelfde opvattingen bezat, toch kunnen we haar visie op de spontaneïteit niet tot economisme herleiden. We zien nu wel in hoe de reflexen ten aanzien van de objectieve voorwaarden ogenschijnlijk diep in de historische ervaring zijn geworteld.

In feite prees Benjamin de Spartacusbond – een linkse groepering in de SPD waaruit later de KPD zou voortkomen – van Luxemburg eerder wegens zijn gerichtheid op de voorbije verschrikkingen, dan op het vergeten van het verleden en het zich richten op de toekomst, zoals dat laatste toen in de toenmalige sociaaldemocratie gebruikelijk was. In zijn briljante *Stellingen over de geschiedfilosofie* schreef Benjamin:

“Niet de mens of de mensen, maar de strijdende, onderdrukte klasse zelf is de bewaarplaats van de historische kennis. Bij Marx is dat de laatste klasse van slaven die in naam van de vertrapte generaties de bevrijdingsopdracht al wrekend voltooit. Deze opdracht die in de Spartacusbond een korte opflakkering kende, was voor de sociaaldemocraten altijd aanstootgevend geweest. [...] De sociaaldemocraten meenden aan de arbeidersklasse de rol van verlosser van de komende generaties te moeten toekennen, waardoor zij haar grootste kracht verlamde. Deze opdracht deed in de arbeidersklasse de haatgevoelens en opperingszin vervagen, hoewel deze twee gevoelens eerder door het beeld van de voorouders in slavernij, dan door

dat van de bevrijde kleinkinderen worden gevoed.”³⁹

Deze focus op het verleden werpt een licht op de rol van de geschiedenis bij de vorming van het bewustzijn. Zoals Luxemburg richtte Benjamin zich op de niet strikt bewuste motivatiefactoren. Hoewel Luxemburg niet de taal bezat waarmee ze het verschijnsel kon begrijpen, toch noteerde ze dat de arbeiders tijdens de strijd plotseling ontwaken. Ze beschreef dat in termen waarvan men decennia later nog een echo terugvindt. Door Benjamins visie op de geschiedenis als collectief trauma kunnen we de logica van dit ontwaken begrijpen.

Spontaneïteit historisch begrijpen

Door het werk van Thompson, Gramsci en Benjamin kunnen we enkele duidelijke mechanismen van de spontaneïteit demystificeren. In plaats van de spontaneïteit als een automatische reactie op economische stimuli te zien, kan men deze beter begrijpen als de zelforganisatie van ondergeschikte groepen bij het vinden van een antwoord op praktijken die naar de maatstaf van de populaire consensus worden beoordeeld. Dat vereist bewuste planning, nadenken, beoordeling met vaak een radicaliserend effect tot gevolg. Benjamins werk is voorts van nut om de onbewuste zijde van de spontaneïteit te onderzoeken. Thompson en Benjamin verhelderen enkele bewuste processen die men als de onbewuste antwoorden op de objectieve voorwaarden beschouwt. Via Benjamin kunnen we de onbewuste reacties veel meer als een logische dan als een economische reactie benaderen. De spontaneïteit wordt daardoor minder een automatische respons op de objectieve economische voorwaarden en veel meer een bewuste zelfactiviteit, terwijl ze anderzijds ook wijst op een onderdrukt collectief trauma tijdens het moment van collectieve strijd.

Benjamins opvatting van het collectieve onbewuste is nuttig om Luxemburgs opmerkingen over een plotseling ontwaken in de collectieve massastrijd te verklaren. Volgens Benjamin blijft het verleden altijd onder de oppervlakte, waar het dan tevoorschijn komt. Marx benadrukt dat de mensen zelf hun geschiedenis maken, maar niet onder de voorwaarden van hun eigen keuze. Voor Marx zijn deze voorwaarden niet enkel economisch, maar drukken ze

door "de traditie van alle dode geslachten als een zware last op de hersenen van de levenden".⁴⁰ Benjamin meende dat deze nachtmerrie uit onderdrukte herinneringen aan een collectief trauma bestaat, een nachtmerrie die trouwens ook een economisch moment bevat, dat echter niet tot het economische kan worden herleid en dat men wel kan zien als een aspect van het terrein waarop de strijd zich voltrekt.

De traditie van alle dode generaties die volgens Marx als een nachtmerrie op ons weegt, vormde voor Benjamin eveneens een machtige bron van revolutionaire energie.⁴¹ Deze energie wordt essentieel door het collectieve trauma verwekt dat ons met verhalen, monumenten, ja zelfs met ouderwetse stijlen, modes, gewoonten, enz., confronteert. De reclamewereld tapt routinewijs deze energie af door te suggereren dat de waren onze behoeften en wensen zullen vervullen. De door de waren aangeboden valse hoop heeft tot effect dat het moment van ontgoocheling wordt uitgesteld en dat dus de status-quo wordt gehandhaafd. De collectieve massastrijd kan aldus deze energie mobiliseren door een ander soort hoop te bieden.

Luxemburgs opmerkingen over de massastakingen van 1905 kan men interpreteren als een terugkeer van het onderdrukte collectieve trauma dat een radicaliserend effect op de deelnemers heeft. De plotselinge uitbarsting van het verleden in het heden kan men beter begrijpen door gebruik te maken van Benjamins concept van het collectieve onbewuste. Eerder dan fatalistisch blijkt Luxemburg aldus een acuut historisch gevoel voor de vorming van het bewustzijn te bezitten.

Verre van door fatalisme te worden geplaagd, slaagt Luxemburg er bijzonder goed in om de macht en de grenzen van het bewustzijn en de betekenis van de spontaneïteit te begrijpen.

"Nu vallen ook tijdens de revolutie de massastakingen niet pardoos uit de hemel. Op de een of andere wijze moeten zij door de arbeiders worden gemaakt. Het houden van beraad en het nemen van een besluit door de arbeiders speelt eveneens een rol; en het initiatief en de verdere leiding vallen daarbij natuurlijk aan de georganiseerde en meest bewuste, sociaal-

democratische kern van het proletariaat toe. Maar [...] bovendien zijn daarbij aan initiatief en bewuste leiding heel bepaalde grenzen gesteld. Juist tijdens de revolutie is het voor ieder leidinggevend orgaan van de proletarische beweging uiterst moeilijk, te voorspellen en te berekenen, welke aanleidingen en factoren tot uitbarstingen kunnen leiden en welke niet. Ook hier bestaan initiatief en leiding niet in het eigenmachtig geven van orders, maar in het zich zo bekwaam mogelijk aanpassen

.....

**Eerder dan fatalistisch blijkt Luxemburg
aldus een acuut historisch gevoel voor
de vorming van het bewustzijn te
bezitten.**

.....

aan de situatie en het zo nauw mogelijk voeling houden met de wisselende stemming van de massa. Zoals wij zagen, speelt het spontane element in alle Russische massastakingen zonder uitzondering een grote rol, hetzij als stuwend, hetzij als remmend element. Dit komt evenwel niet, doordat de Russische sociaaldemocratie nog jong of zwak is, maar doordat bij iedere afzonderlijke act in de strijd zoveel onoverzienbare economische, politieke en sociale, algemene en plaatselijke, materiele en psychische factoren meespelen, dat geen enkele act bepaald en afgeleid kan worden als een rekensom. Ook wanneer het proletariaat met de sociaaldemocratie aan het hoofd de leidende rol speelt, is de revolutie geen manoeuvre in het open veld, maar een strijd temidden van het onophoudelijk verschuiven, afbrokkelen en in hun voegen kraken van alle maatschappelijke fundamenten. Kortom, in de Russische massastakingen is het spontane element niet daarom zo belangrijk, omdat het Russische proletariaat "ongeschoold" is, maar omdat revoluties zich niet de les laten lezen."⁴²

Uit deze passage blijkt duidelijk dat Luxemburg geen fatalistische kijk op het revolutionaire proces had. Ze bepleitte belist voor een revolutionair ingrijpen door de voorhoede in de strijd, maar zij plaatste deze activiteit altijd in de context van het algemene historische proces, wat haar de beperkingen van een dergelijke activiteit deed erkennen en benadrukken.

Met Luxemburg voorbij het klassieke marxisme: van klassenbewustzijn tot gemachtigde subjectiviteit

Hoewel ik geneigd ben te zeggen dat Lenin de rol van de partij overschatte en die van de spontaneïteit onderschatte, is het doel van dit artikel niet om in het debat over de partijorganisatie vóór Luxemburg en tegen Lenin partij te kiezen. Ik zou eerder willen aansporen om de basistermen van dat debat, zoals die in het klassieke "Westerse marxisme" zijn opgenomen, opnieuw te bekijken. In tegenstelling tot wat Lukács beweert, geloof ik niet dat Luxemburg een "spontaneïste" was. In tegenstelling tot Lukács (en in overeenstemming met Lih) denk ik nogmaals dat de nieuwigheid en de betekenis van Lenins organisatie-methode, zoals neergelegd in *Wat te doen?*, fel overdreven is en dat we zijn in het krijt staan bij Kautsky en de Tweede Internationale verder moet bekijken. Met andere woorden, dit debat herleiden tot eentje tussen economistische spontaneïteit en bewuste interventie zou geen recht doen aan het werk van Lenin of dat van Luxemburg en de mogelijkheid beperken om van hen beter te leren.

We worden vooral door een gebrekkige kennis van de spontaneïteit en de bewustzijnsvorming gehinderd. Dat hebben we via Lenin van Kautsky geërfd en dat werd ons daarmee door Lukács doorgegeven. In dat opzicht bestaat er een substantiële continuïteit tussen de Tweede en de Derde Internationale. Spontaneïteit wordt mechanisch met onbewuste reacties van de arbeidende mensen gelijkgesteld, terwijl bewustzijn met de door de partij gearticuleerde sociaaldemocratische theorie wordt geïdentificeerd. Bij Kautsky verschijnt het klassenbewustzijn als een "socialistisch bewustzijn" dat van buiten in de klassenstrijd moet worden ingevoerd⁴³, bij Lenin als "sociaaldemocratisch bewustzijn" dat "van buiten bij de arbeiders moet worden ingevoerd"⁴⁴, bij Lukács het bewustzijn als "toegekend". Bij de drie denkers is het klassenbewustzijn al van tevoren "bedacht".

Lukács zag het klassenbewustzijn als "de 'gepaste' en de rationele reacties die aan een bepaalde typische positie in het productieproces zijn 'toegekend'".⁴⁵ Hij begreep deze "gepaste en rationele reacties"

als een proletarische ideologie waarin hij het marxisme zelf herkende. Het proletarisch bewustzijn was, met andere woorden, een bezonnen, eenvoudig en rationeel antwoord op de bestaande voorwaarden.

Men kan zich voorstellen wat de gevolgen van dit begrip van het klassenbewustzijn voor het organisatievraagstuk waren. Indien het klassenbewustzijn reeds in een bepaalde vorm bestaat, dan kan het worden begrepen en verspreid. Volgens Lukács bestond de rol van de Communistische Partij vooral daarin. De Communistische Partij moest het klassenbewustzijn kweken door het duidelijk formuleren van het door de klasse als geheel gevraagde standpunt en dan op een zodanige manier dat de arbeiders het konden begrijpen.⁴⁶ Wat hier zo ontstellend storend aan is, is wel de tendens om het klassenbewustzijn eerder met een (correct) perspectief te laten samenvallen, dan met een door de ervaring gemachtigde subjectiviteit. Vanuit dit perspectief verschijnt het marxisme als de ideologie (in de positieve zin) van het strijdlustige proletariaat⁴⁷, en wordt de Communistische Partij de "plek" waar die ideologie wordt bewaard en ontwikkeld.

Hoewel Lukács en Lenin herhaaldelijk hebben benadrukt dat de partij niet in naam van de arbeiders of in hun plaats strijdt, maar enkel om de ontwikkeling van het bewustzijn te versnellen en voor de eigen strijd klaar te maken, toch heeft de communistische beweging, zelfs al onmiddellijk na de Russische Revolutie, in de praktijk en ook in haar eigen retoriek, zichzelf als een substituut voor het initiatief van de arbeidersklasse opgeworpen. Bekijk bijvoorbeeld eens de eerste stelling over de rol van de communistische partij in de proletarische revolutie op het Tweede Congres van de Derde Internationale (1920): "De Communistische Partij verschilt van de hele arbeidersklasse omdat ze een algemene kijk op de hele historische weg van de arbeidersklasse in haar totaliteit bezit. [...] De Communistische Partij is de organisatorische en politieke hefboom waarmee de voorhoede van de arbeidersklasse de hele massa van het proletariaat en van het semi-proletariaat op de juiste weg helpt."⁴⁸

Liever dan een correct wereldbeeld dat onder de werkende mensen kan worden verspreid, stel ik voor dit – in overeenstemming met theoretici als E. P. Thompson

– het klassenbewustzijn te benaderen als een product van gedeelde ervaringen die ons door verhalen worden doorgegeven en die een betekenis aan de wereld geven.⁴⁹ Ik verkies hierbij de term *gemachtigde subjectiviteit* (*empowered subjectivity*) in plaats van klassenbewustzijn om de experimentele en omvattende aard van de bewustzijnsvorming aan te geven.

Voor alle duidelijkheid voeg ik er nog aan toe dat Luxemburg de subjectiviteit benaderde zoals ik die heb trachten te articuleren. Ik stel dat haar begrip van de spontaneïteit (en dus van het bewustzijn) niet tot economisme kan worden herleid. Indien Luxemburg toegang had gehad tot de subjectiviteitstheorie zoals die enkele decennia na haar gewelddadige dood was ontwikkeld, dan zou ze haar zienswijze misschien anders hebben geformuleerd. Maar een dergelijke speculatie mist uiteindelijk elk doel. Onaangeraakt is hier nog gebleven dat, in plaats van altijd maar naar het fatalisme van de Tweede Internationale te verwijzen, men ook moet inzien dat Luxemburg voorbij de beperkingen van de Derde Internationale en van het klassieke marxisme heeft verwezen.

Vertaling: André Mommen

BIBLIOGRAFIE

- Adlet, Alan (red.), *Theses, Resolutions and Manifestos of the First Four Congresses of the Third International*, Londen: Ink Links, 1980.
- Benjamin, Walter (1939), "On Some Motifs in Baudelaire", in *Illuminations*, New York: Schocken Books, 1969, blz. 155-200.
- (1940), "Theses on the Philosophy of History," in *Illuminations*, New York: Schocken Books, 1969, blz. 253-264.
- Bensaid, Daniel, "On a Recent Book by John Holloway", in *Historical Materialism*, 2005, jg. 13, nr. 4, blz. 169-192.
- Brecher, Jeremy, Tim Costello en Brendan Smith, *Globalization from Below: The Power of Solidarity*, Cambridge, Massachusetts: South End Press, 2000.
- Buck-Morss, Susan, *The Dialectics of Seeing*, Cambridge: MIT Press, 1989.
- *Dreamworld and Catastrophe*, Cambridge: MIT Press, 2000.
- De Angelis, Massimo, "How?!! An Essay on John Holloway's Change the World without Taking Power", in *Historical Materialism*, 2005, jg. 13, nr. 4, blz. 233-249.
- Draper, Hal (1966), "The Two Souls of Socialism", in *Socialism From Below*, Atlantic Highlands (NJ): Humanities Press International, 1992.
- Draper, Hal, *Karl Marx's Theory of Revolution, Vol. II: The Politics of Social Classes*. New York: Monthly Review Press, 1978.
- Geras, Norman, *The Legacy of Rosa Luxemburg*, Londen: Verso, 1983.
- Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers, 1971.

- Holloway, John, *Change the World without Taking Power: The Meaning of Revolution Today*, Londen: Pluto Press, 2002.
- Kuhling, Clarice, en Alex Levant, "Political Deskilling/Reskilling: Flying Squads and the Crisis of Working Class Consciousness/Self-Organization", in Caelie Frampton, Gary Kinsman, Andrew Thompson en Kate Tilleczek (red.), *Sociology for Changing the World: Social Movements/Social Research*, Toronto: Fernwood Publishing, 2006.
- Larrain, Jorge, "Ideology", in *A Dictionary of Marxist Thought*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1983.
- Lenin, V. I., 1961, "What is to be done?" in V. I. Lenin, *Collected Works*, Moskou: Progress Publishers, 1961, vol. 5, blz. 347-530.
- (1903), "One Step Forward, Two Steps Back", in V. I. Lenin, *Collected Works*, Moskou: Progress Publishers, 1964, vol. 7, blz. 203-425.
- Levant, Alex, "Emancipating *Open Marxism*: From Holloway's 'Scream of Refusal' to the Project of Political Re-skilling," *Historical Materialism* (nog te verschijnen).
- *The Problem of Self-Emancipation: Subjectivity, Organisation and the Weight of History*, Unpublished PhD Thesis, York University, 2007.
- Liebman, Marcel, *Leninism Under Lenin*. Londen: Merlin Press, 1975.
- Lih, Lars T., *Lenin Rediscovered: What Is to Be Done? In Context*, Leiden: Brill, 2005.
- Löwy, Michael, *The Theory of Revolution in the Young Marx*, Chicago: Haymarket Books, 2005.
- Lukács, Georg, *History and Class Consciousness*, Londen: The Merlin Press, 1971.
- (1924) *Lenin: A Study on the Unity of his Thought*, Londen: NLB, 1970.
- (1925) *A Defence of History and Class Consciousness: Tailism and the Dialectic*, Londen: Verso, 2002.
- Luxemburg, Rosa (1904), "Organisational Question of Social Democracy", in *Rosa Luxemburg Speaks*, New York: Pathfinder Press, 1970, blz. 158-182.
- (1906) "The Mass Strike, Political Party, and the Trade Unions", in *Rosa Luxemburg Speaks*, New York: Pathfinder Press, 1970, blz. 212-300.
- Marx, Karl (1852), *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. New York: International Publishers, 1963.
- (1866), "Provisional Rules of the First International", in *The First International and After*, Londen: Penguin, 1974.
- Marx, Karl en Friedrich Engels (1846), *The German Ideology*, New York: International Publishers, 1970.
- McNally, David, *Bodies of Meaning*, New York: State University of New York Press, 2001.
- *Socialism From Below*, New Socialist Group, 1997.
- Molyneux, John, *Marxism and the Party*, Exeter: A. Wheaton & Co., Ltd., 1978.
- Panitch, Leo, "Reflections on Strategy for Labour", in *Socialist Register 2001*, Londen, Merlin Press, 2001.
- Thompson, E. P., *The Making of the English Working Class*, Londen: Penguin Books, 1963.
- *Customs in Common. Studies in Traditional Popular Culture*, New York: The New Press, 1991.
- Waters, Mary-Alice, "Introduction", in *Rosa Luxemburg Speaks*, New York: Pathfinder Press, 1970, blz. 7-50.
- Wright, Steve, *Storming Heaven. Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism*, Londen: Pluto Press, 2002.

NOTEN

- 1 Zie bijvoorbeeld Jeremy Brecher, Tim Costello en Brendan Smith, 2000. Of het recente symposium in *Historical Materialism* over John Holloway's *Change the World Without Taking Power*, 2002.
- 2 Luxemburg, (1904) 1970, blz. 169.

- 3 "Economisme" staat voor de notie dat "de politiek altijd de economie gehoorzaam volgt". Lenin, 1961, deel 5, blz. 387.
- 4 Zie Lenin, (1903) 1961; Luxemburg, 1904. Zie ook Molyneux, 1978; Lukács, 1970, 1971; Waters, 1970; en Lih, 2005.
- 5 Lukács, 1971, blz. 275.
- 6 Lukács, 1970, blz. 25; Lukács, 1971, blz. 314.
- 7 *Ibidem*; toch is het belangrijk te weten dat Luxemburg de visie van Lenin over de belangrijke pedagogische waarde van de strijd deelde: "Al deze voorwaarden kunnen niet door pamfletten en strooibiljetten worden vervuld, maar enkel door de levende politieke school, door de strijd en in de strijd, in de continue loop van de revolutie". Luxemburg, 1970, blz. 172.
- 8 Molyneux, 1978, blz. 100.
- 9 Marx, 1974, blz. 82. Zie ook Engels, Löwy, Draper en McNally.
- 10 McNally, 1995. Zie ook Draper, (1966) 1992.
- 11 Engels geciteerd in Löwy, 2005, blz. 19 [Vertaling overgenomen uit de inleiding van Friedrich Engels in Karl Marx, *De klassenstrijd in Frankrijk 1848 tot 1850*, Amsterdam: Pegasus: 1974, blz. 26. (nvdrt)].
- 12 Draper, 1978, deel 2.
- 13 Liebman, 1975.
- 14 Liebman, 1975.
- 15 Lenin, deel 5, 1961, blz. 388.
- 16 Liebman, 1975, blz. 48.
- 17 Molyneux, 1978, blz. 44.
- 18 Lenin, 1961, deel 5; Lih, 2005.
- 19 Liebman, 1975; Molyneux, 1978.
- 20 Luxemburg, 1970, blz. 162-163. [Dit citaat werd vertaald naar het Duitse origineel opgenomen in "Massenstreik, Partei und Gewerkschaften", Rosa Luxemburg, *Gesammelte Werke*, Band 2, 1906 bis Juni 1911, Berlijn: Dietz Verlag, 1972, blz. 102. Hierbij werd tevens gebruik gemaakt van de vertaling door Ben van de Pavert, Rosa Luxemburg, *Massastaking, Partij en Vakbonden*, Nijmegen: SUN, 1971 blz. 42-43. (nvdrt)]
- 21 Luxemburg, 1970, blz. 169.
- 22 Luxemburg, 1970, blz. 163. [Dit citaat werd vertaald naar het Duitse origineel in "Organisationsfragen der russischen Sozialdemokratie", in Rosa Luxemburg, *Gesammelte Werke*, Band 1, 1893 bis 1905. Zweiter Halbband, Berlijn, Dietz Verlag, 1972, blz. 425. (nvdrt)]
- 23 *Idem*, blz. 165. [Luxemburg, Band 1, 2, Berlijn: Dietz, 1972, blz. 427-428. (nvdrt)]
- 24 *Idem*, blz. 168. [Luxemburg, Berlijn: Dietz 1972, Band 1, 2, blz. 430-431. (nvdrt)]
- 25 Lukács, 1924; Molyneux, 1978; Waters, 1970.
- 26 Deze ogenschijnlijke ambivalentie heeft de voorbije jaren een aantal onderzoekers bij Luxemburg aan het puzzelen gezet. Aan de ene kant wordt ze neergezet als zou ze hebben gezegd dat de contradicties van het kapitalisme tot zijn ondergang zouden leiden en dat door de ontwikkeling van dit proces de arbeiders in actie zouden komen. Deze visie zou de rol van een daarvoor opgerichte organisatie irrelevant maken. Aan de andere kant geloofde ze duidelijk in de behoefte aan een dergelijke organisatie om in dat proces in te grijpen. Sommige commentatoren hebben deze ogenschijnlijke paradox opgelost door tussen haar politiek-economische en haar activistische geschriften een scheiding aan te brengen. Zie Norman Geras (1983) voor een overzicht.
- 27 Thompson, 1991, blz. 185.
- 28 *Idem*, blz. 188.
- 29 *Idem*.
- 30 Gramsci, 1971, blz. 196.
- 31 Wright, 2002, blz. 49-50.
- 32 *Idem*, blz. 198-199.
- 33 Hij waarschuwt dat een dergelijke activiteit vaak door reactionaire bewegingen van de heersende klassen wordt vergezeld. Deze trachten haar in die richting te sturen met het doel de bestaande sociale verhoudingen te bestendigen.
- 34 *Idem*, blz. 1999.
- 35 McNally, 1995, blz. 232.
- 36 Luxemburg, 1970, blz. 171-172. [Vertaald naar Luxemburg, Band II, Berlijn: Dietz, 1972, blz. 112. (nvdrt)]
- 37 McNally, 2001, blz. 214.
- 38 Benjamin, 1940, blz. 158.
- 39 Benjamin, 1940, blz. 260.
- 40 Marx, 1963, blz. 15. [Vertaling naar K. Marx, *De achttiende Brumaire van Louis Bonaparte*, Moskou: Uitgeverij voor Literatuur in Vreemde Talen, z.d., blz. 9. (nvdrt)]
- 41 "Het esthetisch systeem ondergaat een dialectische kentering. Het menselijk gewaarwordingsstelsel verandert van bestaansmodus in contact met de realiteit in een blokkeermechanisme voor de realiteit. Esthetica – sensorperceptie – wordt *anesthetica*, een verdooving van de cognitieve capaciteit van de zinnen, die de kracht van het menselijk organisme om politiek te reageren vernietigt, zelfs al is het zelfbehoud in het geding". Buck-Morss, 1989, blz. 104.
- 42 Luxemburg, 1970, blz. 187-188 [Origineel in Luxemburg, a.w., Berlijn, 1972, blz. 131-132; vertaling van dit citaat is met spellingscorrectie overgenomen uit Rosa Luxemburg, *Massastaking, partij en vakbonden*, vertaald door Ben van de Pavert, Nijmegen: SUN, 1971, blz. 75-76. (nvdrt)]
- 43 Lenin, deel 5, 1961, blz. 383-384.
- 44 *Idem*, blz. 375.
- 45 Lukács, 1971, blz. 51.
- 46 *Idem*, blz. 326.
- 47 Larrain, 1983, blz. 222.
- 48 Adler, 1980, blz. 68.
- 49 Levant, nog te verschijnen artikel.

AANKONDIGING

Vormingplus Gent-Eeklo, Masereelfonds Gent en IMAVO organiseren een lezing rond het boek van "slimste mens" Jean-Paul Van Bendegem:

Over wat ik nog wil schrijven

Jean-Paul Van Bendegem, die logica en wetenschapsfilosofie aan de VUB en UG doceert, wil nog 10 boeken schrijven, maar hij krijgt er wellicht geen enkele af. Dus schreef hij een boek waarin hij zijn ideeën voor tien boeken toelicht. Zijn interesses lopen nogal uiteen: literatuur, foto's, stripverhalen, architectuur, Sherlock Holmes, humor, pornografie, ...

Jean-Paul Van Bendegem stelt ons zijn 'boek der boeken' voor.

Datum: woensdagavond 25 november 2009 (van 19u30 tot 22u)

Plaats: Vormingplus Gent-Eeklo, Reigerstraat 8 te 9000 Gent

Inschrijvingen: Dit kan telefonisch gebeuren op het nr 09/224.22.65 (Vormingplus Gent-Eeklo) of via e-mail: info.gent.eeklo@vormingplus.be